

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.439.5

Бокій О. В.

Інститут продовольчих ресурсів
Національної академії аграрних наук України

ДИНАМІКА ТА ФАКТОРИ ПЛАТОСПРОМОЖНОГО ПОПИТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено питання формування платоспроможного попиту населення. Розглянуто економічні, соціальні та демографічні чинники впливу. Проаналізовано рівень заробітних плат та пенсій та прожиткового мінімуму в Україні, структуру доходів домогосподарств. Розглянуто частку витрат на продовольство в загальній структурі витрат та купівельну спроможність. Визначено найбільш дієві важелі зростання платоспроможного попиту.

Ключові слова: платоспроможний попит, ринок, ціна, заробітна плата, прожитковий мінімум, споживчий коштик, витрати на продовольство.

Постановка проблеми. Впродовж останніх років в Україні випереджаючими темпами зростають ціни на продовольство, товари та послуги порівняно із доходами населення. Відповідно, знижується рівень економічної та фізичної доступності харчової продукції. Основну частку своїх доходів люди витрачають на продовольство. При цьому не забезпечуються раціональні норми харчування. Більша частина соціуму опинилася на межі бідності. Існуюча військово-політична нестабільність в Україні поглиблює кризу в суспільстві та в економіці. Тому розв'язання питань, пов'язаних із платоспроможним попитом населення, встановленням економічної рівноваги, є своєчасним і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ринку та платоспроможного попиту населення досліджували у своїх працях Л. Ліпич [1], М. Белендюк [2], О. Шпичак [3] та інші вітчизняні та зарубіжні вчені.

За Л. Ліпич, попит є формою вираження потреби (має конкретну споживчу вартість) [1, с. 101]. Крім того, він представлений сумою грошей, призначених на закупівлю певних товарів (має платоспроможну сторону). За М. Белендюк та ін., платоспроможний попит виступає як потреба в матеріальних благах і послугах, обмежена платіжними можливостями [2]. О. Шпичак розглядав платоспроможний попит як важливу складову ємності продовольчого ринку [3]. Водночас питання платоспроможного попиту населення в сучасних умовах потребують більш широкого висвітлення.

Мета статті – дослідити тенденції зміни платоспроможного попиту та чинники впливу на нього. Це дозволить визначити найбільш дієві важелі економічного зростання добробуту населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, платоспроможний попит населення формується, з одного боку, сукупними доходами населення України та його потребою в продукції, а з іншого – виваженими ринковими цінами на товари і послуги, в тому числі на продукти харчування. Чинники впливу на нього можна розподілити на економічні, соціальні та демографічні [2].

До економічних належать грошові доходи та заощадження населення, рівень та структура податків, тобто фінансові можливості придбання

конкретного продукту. Суттєве значення мають макроекономічні показники розвитку країни (ВВП, розмір державного боргу, ставки відсотків по кредитах тощо), тому що вони впливають на конкретні можливості споживачів. З іншого боку, ключову роль відіграють рівень споживчих цін на товари та послуги, умови сплати за них, вподобання покупців.

Соціальні чинники, що формують попит, є надзвичайно важливими. Вони визначають вплив механізму державного регулювання на збільшення (зменшення) попиту населення на продовольство. До них відноситься соціальна структура населення, тобто певні його верстви за рівнем доходів, професійної належності, соціального статусу тощо. Вагомим соціальним чинником виступає політика держави із забезпечення доходів громадян України: рівень прожиткового мінімуму та встановлених мінімальних заробітних плат, пенсій, допомоги з безробіття, дотацій та субсидій тощо. Також вони включають забезпечення фізичної та економічної доступності населення, у тому числі людей з особливими потребами (інвалідів, непрацездатних пенсіонерів тощо), до життєво важливих продуктів. Для цього важливо налагодити необхідну інфраструктуру, механізм постачання продукції споживачам.

Демографічні чинники відіграють важливу роль як у формуванні потреб населення, так і в забезпеченні його платоспроможного попиту. Це – склад та структура домогосподарств, рівень демографічного навантаження (тобто навантаження на населення працездатного віку непродуктивним населенням непрацездатного віку), статтева структура, місце проживання тощо. Залежно від складу та структури домогосподарств різняться попит на продукти харчування. Крім того, на платоспроможний попит впливають кліматичні умови та переваги споживачів щодо тієї чи іншої продукції.

Невід'ємним елементом попиту є сукупні доходи домогосподарств та кожного конкретного їх члена. Частка грошових доходів у сукупних ресурсах впродовж 2010–2014 рр. несуттєво збільшилася (на 1,2%), негрошових – відповідно зменшилася на 7,4%. Можна відзначити зменшення використання заощаджень та позик (рис. 1) [4].

Негрошові доходи домогосподарств включають вартість спожитої продукції, отриманої з підсобного домогосподарства, пільги та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг, енергоносіїв, транспорту, безготівкову оплату послуг охорони здоров'я тощо. Зростання цієї частки у структурі сукупних доходів зумовлене збільшенням пільг та субсидій, а також тим, що населення все більше намагається забезпечити себе за рахунок продуктів, вирощених на власних ділянках.

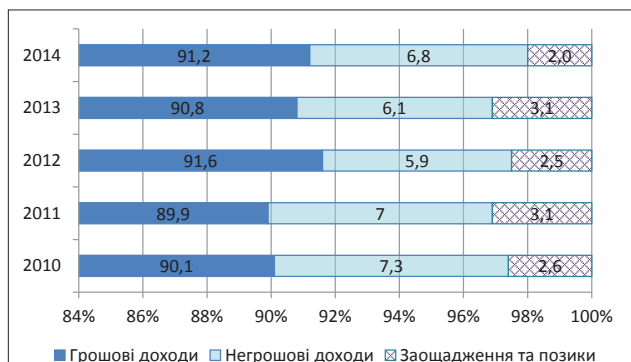

Рис. 1. Динаміка структури сукупних ресурсів населення в 2010–2014 рр., %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

У структурі грошових доходів населення найбільшу вагу має оплата праці, частка якої упродовж 2010–2014 рр. майже не зросла (рис. 2).

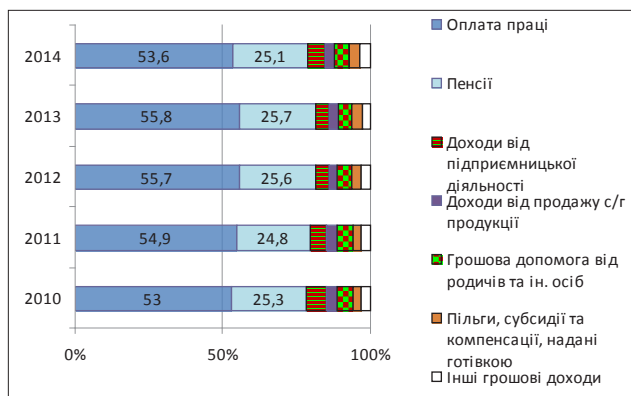

Рис. 2. Динаміка структури грошових доходів населення, %

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України

У 2014 р. найбільш вагомими складовими сукупних доходів були оплата праці (53,6%), пенсії (25,1%) та доходи від підприємницької діяльності (5,7%), які зросли, порівняно з 2013 р., на 26,7%. У 2015 році, у зв'язку з різким підвищенням комунальних тарифів та політикою держави, спрямованою на компенсацію їх вартості мало захищеним верствам населення, значно зросте розмір субсидій. Найбільш ефективний механізм субсидій – адресна допомога, яка розраховується автоматично, на підставі доходів та витрат населення. Для цього необхідно удосконалити єдину інформаційну систему фіскальних органів.

Структуру сукупних доходів важливо співставляти зі структурою населення України. Станом на 01.01.2014 в Україні проживало 45,2 млн осіб, із них чоловіки становили 46%, жінки – відпо-

відно, 54%. Дітей віком до 6 років налічувалося 6,7%; від 6 до 18 років – 11%. У зв'язку з поетапним підвищенням пенсійного віку жінок з 55 до 60 років, відповідно до статті 26 розділу 3 Закону України «Про загальнодержавне обов'язкове пенсійне страхування» від 09.07.2003 (в редакції від 08.07.2011 [5]), у 2014 році для обстеження умов життя домогосподарств було прийнято верхню межу працездатного віку для жінок 57 років. Виходячи із наведених обмежень, частка працездатного населення у його загальній структурі становила більше ніж 60%.

Невідповідність матеріальних потреб пенсіонерів розміру винагороди призвела до того, що ці люди продовжують працювати після досягнення ними пенсійного віку. Серед них налічується 4,3 млн ветеранів праці [6]. Нині політика держави у галузі пенсійного забезпечення спрямована на підвищення пенсійного віку. Це зумовлено значним навантаженням на працездатне населення, недостатністю коштів у пенсійному фонді, а також вимогами Міжнародного валютного фонду. У більшості розвинених країн пенсійний вік становить у середньому 65 років (за винятком Франції, де він сягає 60 років). Найвищий пенсійний вік – у Данії (69 років), Німеччині (67 років), та Фінляндії (для окремих верств населення – 68 років) [7]. Радянських стандартів (55 років для жінок та 60 років для чоловіків) дотримуються в Росії та Білорусі. Необхідно врахувати, що у 2013–2014 рр. середня очікувана тривалість життя при народженні в Україні дорівнювала 71,4 роки (у тому числі чоловіків – 66,3, жінок – 76,3). У країнах Євросоюзу цей показник у 2013 р. дорівнював 80,6 років (відповідно, чоловіків – 77,8, жінок – 83,3), що майже на 13% більше, ніж у нашій країні. Підвищення пенсійного віку знижує навантаження на бюджет, однак, враховуючи низькі соціальні стандарти населення, варто шукати механізми відновлення здоров'я та працездатності нації, заохочення до праці та створювати нові робочі місця.

Значущими є показники домогосподарств населення, оскільки продукти харчування закуповуються на сім'ю. Середній розмір домогосподарства в Україні становив у 2014 р. 2,58 ос. Найбільший розмір домогосподарства – у Західній Україні, найменший – у Центральній та Східній Україні [4]. За соціально значущими продуктами (наприклад, хліб простої рецептури, картопля тощо) коефіцієнт еластичності попиту (тобто зростання їх споживання при зростанні доходів) є найменшим.

Згідно із прогнозами, демографічна динаміка передбачає інтенсивний процес старіння населення. У рамках проекту Розбудови спроможності до економічно обґрунтованого планування розвитку областей і міст України (РЕОП), проведеного спільно з Канадою [8], частка працездатного населення буде зменшуватися. Це вплине на соціальне навантаження працездатних людей, які повинні утримувати більшу кількість пенсіонерів зі своїх податків. Окрім того, літні люди в майбутньому потребуватимуть більшої кількості соціальних послуг, кваліфікованої медичної допомоги. Означена ситуація буде визначати економічну та бюджетну політику країни у найближчі десятиріччя.

Основним і головним джерелом доходів працездатного населення є оплата праці. Номінальна заробітна плата впродовж 1990–2014 рр. постійно зростала, однак темпи зростання не перевищували темпи інфляції в Україні. У 2015 році, у зв'язку з різким підвищенням валютного курсу, рівень

заробітної плати у доларовому еквіваленті досяг показників 2004–2005 рр. Під час криз темпи зростання заробітної плати уповільнюються, що свідчить про недостатність коштів та фінансових ресурсів у країні та на підприємствах. Водночас ціни та показники інфляції зростали більш стрімкими темпами, ніж заробітна плата.

Рівень та умови життя населення мають значний вплив на формування попиту. Середня заробітна плата зростала більш високими темпами, ніж середні пенсії.

Вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору продовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних потреб, згідно із законодавством України [9], складає прожитковий мінімум. У нашій країні загальний показник прожиткового мінімуму за період 2000–2015 рр. зріс у 4,9 рази – з 270 грн до 1330 грн. Найбільше коригувалися державою заробітна плата та прожитковий мінімум (5 разів на рік) у 2012 році. Водночас індекс інфляції (споживчих цін) у 2012 р. був одним із найнижчих за останні 15 років – 99,8%. На нашу думку, рівень мінімальної заробітної плати повинен бути вище прожиткового мінімуму, що забезпечить повноцінну життєдіяльність людини.

Середній прожитковий мінімум в Україні впродовж січня-серпня 2015 р. становив 1176 грн, або 53 дол. США. Тобто на день людина могла витратити 39 грн, або 1,8 дол. США, включаючи оплату за комунальні послуги, транспорт тощо. Згідно зі стандартами ООН, межа бідності становить 5 дол. США на день, або 150 дол. США на місяць. В Україні за межею бідності проживає більшість населення. Фактичний рівень прожиткового мінімуму в цінах жовтня 2015 р. у розрахунку на 1 особу, за даними Міністерства соціальної політики [10], становив 2388 грн. Цей показник використовується для спостереження за динамікою рівня життя в Україні і він удвічі перевищує розмір затвердженого мінімуму. При цьому скорочуються соціальні пільги. Наведені дані свідчать про диспропорції у соціальній політиці держави.

Основною формою соціального захисту населення виступає пенсійне забезпечення. Рівень мінімальної пенсії наразі дорівнює прожитковому мінімуму для непрацездатних громадян. Однак вартість споживчого кошику для них перевищує розмір пенсії. Ситуація, що склалася, не дозволяє повною мірою сприяти оздоровленню та повноцінному харчуванню найбільш соціально незахище-

них верств населення – пенсіонерів, що отримують мінімальну пенсію, та інвалідів. За даними Держстату України [4], станом на 01.01.2014 чисельність населення у віці 60 років і старше становила 9,75 млн осіб.

Середній рівень пенсії, призначеної в органах пенсійного фонду, станом на 01.01.2014 дорівнював 1487,12 грн, що на 26% перевищувало середній розмір прожиткового мінімуму для непрацюючих. Загалом, співвідношення середніх пенсії та заробітної плати в останнє десятиріччя варіювалося від 1,8 до 2,2 і було найвищим у 2014 році (рис. 3). В Україні ця ситуація не відбиває реальний стан речей через «тіньовий» ринок праці.

На нашу думку, за умови наповнення бюджету пенсійного фонду, раціональним було б співвідношення 1,3-1,5. Це дозволило б громадянам вести більш повноцінний спосіб життя після завершення трудової діяльності.

Порівняння показників заробітної плати в Україні і світі свідчить, що Україна займає останнє місце серед країн, що аналізуються. Найбільше мінімальну та середню заробітну плату отримують мешканці Люксембургу – (відповідно, 1,9 тис. € і 3,2 тис. €, що більш ніж у 50 разів вище, ніж в Україні). Співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати було найбільшим в Україні – майже 3,8 (у високорозвинених країнах воно дорівнювало в середньому 1,4-1,7) [4; 7].

У нашій країні мають місце велике розшарування у суспільстві, низькі соціальні стандарти, які необхідно вдосконалювати. Однак це можливо лише за умови ефективних ринкових перетворень, миру в країні, ефективного менеджменту та притоку інвестицій, подолання корупції.

На підставі обстеження рівня життя та вартості продуктів в Україні та країнах світу [11] досліджено купівельну спроможність населення в перерахунку на хліб та курячі грудки (рис. 4).

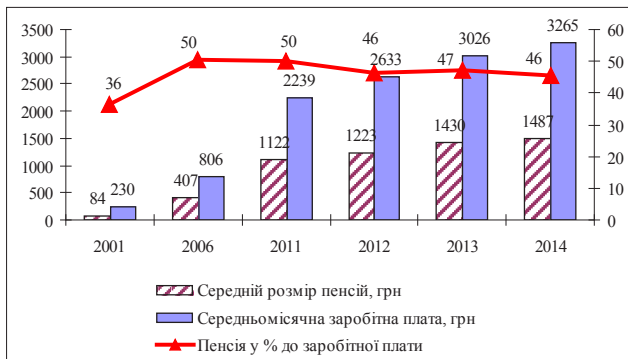

Рис. 3. Динаміка середніх пенсій та заробітних плат, грн на місяць

Джерело: сформовано за даними [4]

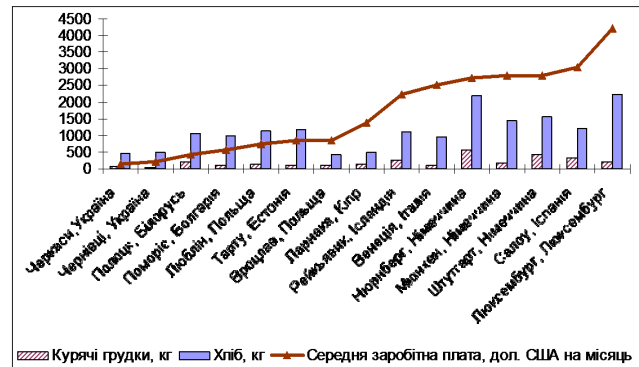

Рис. 4. Порівняння заробітної плати і купівельної спроможності в Україні та інших країнах світу (станом на 2015 р.)

Джерело: [11]

Проведені дослідження показали, що на свою середньомісячну заробітну плату найбільше можуть купити хліба мешканці Люксембургу (2237 кг) та м. Нюрнберга, Німеччина (2182 кг), що майже у 5 разів більше, ніж мешканці м. Черкас (Україна). Рівні заробітної плати та купівельної спроможності не завжди корелюють між собою, водночас Україна має найгірші показники.

Для порівняння платоспроможного попиту проаналізовано ціну хліба, вартість праці робітників та час, який потрібно відпрацювати людині, щоб купити 1 кг продукції в Україні та інших

країнах станом на 2014 р. Серед країн, що досліджувалися, найбільше витрачалося часу в Румунії (0,36 год.). В Україні витрачалося майже у 3 рази більше часу (0,28 год.), ніж у розвинених країнах (зокрема, у Франції – 0,15 год; Німеччині – 0,10 год.).

Разом із основними показниками заробітної плати та доходів громадян при формуванні платоспроможного попиту важливий вплив має частка споживання харчових продуктів у загальній структурі витрат населення, оскільки у першу чергу воно задовольняє свої базові потреби в їжі. В Україні вона варіювалася від 64% у 1999 р. до 48,9% у 2004 р., а в 2014 р. становила 50,2% [4].

Згідно з результатами досліджень РІА «Рейтинг» частка витрат на продукти харчування в структурі сімейного бюджету сімей в Європі (виходячи з доходів за рік) була найменшою в

Люксембурзі – 8,8%. У країнах ЄС ця частка є більшою, зокрема в Німеччині – 12,1%, Франції – 15,9 [12]. Українці витрачають на їжу більше за всіх в Європі. Навіть у пострадянських країнах – Білорусі та Росії цей показник дорівнює відповідно 40,8% і 33,4%. Для забезпечення цієї частки хоча б на рівні 30%, наші сукупні доходи мають зрости у 1,7 рази при збереженні цін.

Висновки. Для досягнення соціальних стандартів у країні необхідно підвищувати рівень життя населення та сприяти подоланню диспропорцій. Основні важелі зростання платоспроможного попиту населення – макроекономічна стабільність вітчизняної економіки, створення продукції з більш високою доданою вартістю, справедливий оплата праці. Вагомий вплив мають інвестиційно-інноваційний розвиток підприємств, стабілізація національної валюти.

Список літератури:

1. Ліпич Л.Г. Маркетингове прогнозування товарного ринку : монографія / Л.Г. Ліпич. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 376 с.
2. Белендюк М. Фактори, які впливають на формування доходів населення України / М. Белендюк, І. Дзик, К. Мінаєва, Н. Галушко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/belendyuk-m-dzik-i-minaeva-k-galushko-n-k-faktori-yaki-vplivayut-na-formuvannya-dohodiv-naselennya-ukrayini/>.
3. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції і продовольства : монографія / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Жук В.М. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 86 с.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Про державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
6. Ткач О. Особливості державної політики у сфері соціального розвитку України / О. Ткач // Освіта регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/1035>.
7. Офіційний стат Євростат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/>.
8. Українська карта працевдатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebed.org.ua/uk/novina/ukrayinska-karta-pracevdatnosti>.
9. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
10. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=63ADCF457F5F5AF1B1CFEA1B303D0384.app1?art_id=183535&cat_id=141688.
11. Цeny на продукти жильє, транспорт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gooper.ru/>.
12. Рейтинг стран Европы по доле расходов семей на продукты питания [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://riarating.ru/countries_rankings/20131224/610604117.html.

Бокий Е. В.

Институт продовольственных ресурсов
Национальной академии аграрных наук Украины

ДИНАМИКА И ФАКТОРЫ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОГО СПРОСА НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Резюме

Исследованы вопросы формирования платежеспособного спроса населения. Рассмотрены экономические, социальные и демографические факторы влияния. Проанализированы уровень заработных плат, пенсий и прожиточного минимума в Украине, структура доходов домохозяйств. Рассмотрены доля расходов на продовольствие в общей структуре затрат и покупательная способность. Определены наиболее действенные рычаги роста платежеспособного спроса.

Ключевые слова: платежеспособный спрос, рынок, цена, заработная плата, прожиточный минимум, потребительская корзина, расходы на продовольствие.

Bokiy O. V.

Institute of Food Resources
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine's

DYNAMIC AND FACTORS OF FINANCIALLY RELIABLE DEMAND POPULATION OF UKRAINE

Summary

Subject to research was the shaping up of population's real demand. Economic, social, and demographic factors of influence were considered. Wages, pensions, and minimum subsistence levels in Ukraine were put to analysis, as well as the structure of household incomes. It's considered the proportion of food expenditure in the total costs and purchasing power. Trends were determined for promoting growth of real demand.

Keywords: real demand, market, price, wages, minimum subsistence level, consumer basket, expenditures on food.